

Lévai Katalin–Tóth István György (szerk.)

Szerepváltozások

Jelentés a nők helyzetéről – 1997

A Lévai Katalin és Tóth István György szerkesztésében, a TÁRKI és a MüM Egyenlő Esélyek Titkársága gondozásában nemrég megjelent tanulmánykötet eltér az eddig megszokott, nőkről és férfiakra szóló helyzetelemzésektől. Eltér egyrészt abban, hogy a nemek közti egyenlőtlenségeket, a nők társadalmi problémáit nem érzelmi alapon, hanem a tények, statisztikák függvényében vizsgálja. Másrészt a kutatás nem lezár: a szerzők a jelent nem csupán a múlttal összevetve elemzik, hanem kaput nyitnak egy jövőbeli nyomonkövetés felé, biztosítva ezzel a kutatás folyamatosságát és a kötet korszerűségét.

Tartalmilag a tanulmányok három nagy blokkba sorolhatók: 1. munka, 2. család, 3. egészség. Az első blokkban *Frey Mária* Nők a munkaerőpiacon című tanulmánya a nők gazdasági aktivitásával és annak egyéb vetületével foglalkozik. A nők foglalkoztatásának visszaesését és ennek következményeit nemzetközi összehasonlításban értékeli. Meglepő tendenciákra mutat rá a tanulmány szerzője a magyar viszonyoknak akár az EU tagállamaival való összevetésében, akár a KSH hazai munkaerőfelmérési statisztikáinak elemzése során. A felmérések sokrétűek: a szerző a legnagyobb alaposággal vizsgálja – egyebek között – a foglalkoztatott nők foglalkozási csoportok szerinti megoszlását, foglalkoztatási státusukat, keresetüket, a munkanélküli nők helyzetét, anyagi támogatásukat és elhelyezkedési lehetőségüket. *Frey Mária* arra is vállalkozik, hogy feltárja az ellentmondásos helyzeteket (például miért kevesebb a tartós munkanélküli a nők között, mint a férfiak körében), vagy hogy egy-egy problémát továbbgondolkodásra felvessen (például a közép- vagy felsőfokú végzettségű nők munkanélküli rátái 1996-ban magasabbak voltak a férfiakénál stb.).

A munkaerőpiaci kérdéseket boncolgatva *Nagy Beáta* arra keres választ tanulmányában, hogy vajon milyen gazdasági területen, mely foglalkozásokban jobbak a nők karrierlehetőségei, melyek a feltételei a foglalkozási hierarchiában való előrejutásnak. Komoly szakirodalmi háttérrel alátámasztva taglalja a nők esélyegyenlőtlenségét, a „tipikusan női” munka alulértékelésére keres magyarázatot a nemzetközi és hazai összehasonlításokban. Kitér a sokat vitatott család–karrier–háziasszony–feleség–anya–munkaerő konfliktusokra, a férfiak és a nők karrierbeli különbségének ok-okozati összefüggéseire. A nemek szerinti esélyek, a szervezeti, strukturális tényezők vizsgálatát magasabb síkú elméleti megközelítéssel vezeti be, ugyanakkor a gazdasági

elit feminizálódásának lehetséges okait már honi körülmények között vizsgálja. A statisztikák alapján rávilágít arra a korántsem elhanyagolható tényre, hogy a nők még a gazdasági eliten belül is – ahol pedig átlagon felüli a jelenlétük – „csak a második vonalban képesek pozíciót szerezni”. Számokkal bizonyítja, hogy miközben a vállalkozási csoportok mindössze egyharmadát alkotják a nők, a kisegítő családtag meglehetősen alárendelt státusát nagyrészt szintén ők töltik be. Az elméleti feltevéseket – miszerint a nők karrier szempontjából a nem, a szervezet és a társadalom által gúzsbakötve még azonos tudás és képzettség esetén is hátrányban vannak a férfakkal szemben – megerősítik a szerző által közreadott gazdasági elítvizsgálatok eredményei. *Nagy Beáta* tanulmányának legfőbb értéke, hogy javaslatot tesz az általa frappánsan „láthatatlan csapdáknak” nevezett karrier- és esélyegyenlőség feloldására, és az általa vázolt megoldások (nőszervezetek feladatkörének kiszélesítése, speciális kurzusok bevezetése a közép- és a felsőoktatásban) egyáltalán nem tűnnek megvalósíthatatlannak.

A karrier témakörét a politikai karrierre szűkítve vizsgálja *Lévai Katalin* és *Kiss Róbert*. A szerzők az új közéleti szerepminta felvázolása során – *Nagy Beáta*hoz hasonlóan – arra a megállapításra jutnak, hogy a „sikeres nő” mögött a férfi magatartás és átvétele húzódik meg, a „közéletben sikerre törekvő nőknek ma még férfias szerepeket kell vállalniuk”. A tanulmány készítői magyarázatot keresnek a nőknek a magyar közéleti szférában való csekély részvétele okaira, és rámutatnak a nőpolitika jelentőségére, a női választók megszerzésének fontosságára. Kritikai észrevételük a magyarországi pártoknak szól, akik – ellentétben más országok pártaival – nem dolgoztak ki sem világos, nyílt alapelveket, értékeket és célkitűzéseket, sem a nőket érintő, speciális kérdéseket tartalmazó önálló programot potenciális női választóik megnyerése céljából. A szerzők arra a megállapításra jutnak, hogy a civil szervezetek nagyobb számú szerveződése nagymértékben hozzájárulna a nők politikai aktivitásának erősödéséhez. A továbbiakban a szerzők részletesen elemzik a már létező civil szervezetek létrejöttének körülményeit, feladatát, működési profilját, összehasonlítva azokat a fejlett demokráciákban működő, hagyományokkal rendelkező női szervezetekkel. A szervezetek működési terület szerinti csoportosítása, a tevékenységi körökre hozott példák a nem „szakmabelit” is meggyőzik a civil szervezetek létrehozásának fontosságáról, ahogyan remélhetőleg a kormányt is a feladattal kapcsolatos pénzügyi és egyéb háttér biztosításának szükségességéről. A tanulmány egyik legnagyobb pozitívuma, hogy az elméleti összegzéseknel jóval tovább mutat: a gyakorlati megvalósítás lehetőségeinek felsorolásával a nőknek nyújtott szolgáltatások egész sorát vonultatja fel a munkaközvetítő irodák létrehozásától kezdve egészen a krízisotthonok rendszerének kiépítéséig.

A kötet első blokkjába tartozó írások megalapozzák a következő két fejezet problémakörének elemzését és jobb megértését. A *Család, háztartás, gyerekek* című fejezet – mint ahogyan azt *Tóth Olga* bevezetőjéből megtudhatjuk – a családformák és együttélési minták átalakulási folyamatát vizsgálja. A hagyományos családmódel felbomlását, a házasság intézményének válságát a statisztikák egyértelműen alátámasztják. A szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy logikus magyarázatot keressen a hazai válság-

jelenségeknek a nyugat-európai trendektől való eltérési okainak felkutatására. A házassági és válási statisztikák kiértékelése során Tóth Olga a legnagyobb körülményekkel járt el: adatai a 40–50 évvel korábbi állapotokat is tükrözik, okfejtése szorosan kapcsolódik a kor társadalmi-gazdasági tényezőihez. Kissé meglepő és elgondolkoztató azon megállapítása, miszerint a rendszerváltás nyertesei, a sikeres rétegek „megengedhetik maguknak az egyedülálló vagy együttélő családi állapotot... tehát nem szorulnak rá a házasság nyújtotta anyagi biztonságra”. Kiemelt szerep jut a párkapcsolatok, a családmodellek alakulásában a társadalom értékítéletének is, melyet a tanulmány készítője nem győz eléggé hangsúlyozni, hiszen annak változása nagymértékben hozzájárul a házasság értékeinek megkérdőjelezéséhez, az élettársi viszony és a válás elfogadásához.

Pongrácz Tiborné és *S. Molnár Edit* kutatásaik során arra a megállapításra jutottak, hogy a közvélemény, sőt a fiatal felnőtt generáció sem tartja elavultnak a házasság intézményét, csupán azt szeretnék elérni, hogy az együttélés a házasság hivatalosan is elfogadott alternatívája legyen. A családi élet válsága és a népesség számának csökkenése miatt érzett aggodás a statisztikai adatok tükrében jogosnak mondható, ugyanakkor a tanulmány szerzői által festett kép sokkal kevésbé elkeserítő, mint ahogyan az a köztudatban él. Optimizmusukat a magyar lakosság körében végzett értékvizsgálatokkal támasztják alá, melyek szerint az értékválasztások fontossági sorában a gyermek, a házasság, a család jelentősen megelőz bármilyen más értéket, a nagyfokú család- és gyermekközpontúság Magyarországon mindkét nemre jellemző. A „Kinek jobb az életben” (a gyermekeseknek vagy a gyermekteleneknek) című felmérés nemzetközi összehasonlításban is azt tükrözi, hogy nálunk az anyák és apák a gyermekes létet 90 százalékban (!) preferálják. A tanulmányírók részletesen elemzik a gyermekvállalási szokásokban bekövetkező változásokat, a termékenységi viszonyokat befolyásoló tényezőket, az abortuszkérdést, valamint a népesedéspolitikai korrekciójának szükségességét. Mindamelllett, hogy a gyermek iránti vágy szignifikánsan jelen van a társadalom értékrendjében, a szerzők felhívják a figyelmet a családpolitikai és a népesedéspolitikai „fordulatok” haladéktalan megtételének szükségességére, ellenkező esetben az eddig oly pozitív értékrendszerünkben változás állhat be, amelynek drámai következményei már a jelen tanulmányban is körvonalazódnak.

A nők egészségi állapotát – amely első látásra sokkal biztatóbb, mint a férfiaké – *Józan Péter* írása vizsgálja. Vizsgálódásában kitér a nők életmódjára, a kockázati tényezőkre és a halálozási viszonyokra, a betegségek nemenkénti és korcsoportonkénti osztályozására. A táplálkozási szokásokat, az egészségkárosító szenvedélyeket, a testedzést részletesen, a 15–64 éves korosztályra lebontva vizsgálja, de nem kerül el a figyelmét a születésszabályozás sem, bár nem utal a fogamzásgátló tabletták vagy más fogamzásgátló eszközök esetleges egészségkárosító hatására. (Megjegyzést érdemel, hogy mind az előző, mind a jelen tanulmány szerzője a születésszabályozást kizárólag a nőkre szűkíti, kihagyva a férfiak „lehetőségeit”, mint például az Egyesült Államokban oly népszerű vasectomiát.) Közismert, hogy a nők születéskor várható élettartamának alakulása kedvezőbb a férfiakénál. *Józan Pé-*

ter ezt a tényt történelmi, társadalmi, biológiai ismeretekkel egészíti ki, és hazai viszonyokra lebontva a nőknek a férfiakénál nagyobb egészségtudatával magyarázza. Amellett, hogy megállapítja: a nők egészségi állapotának alakulásában nagy szerepet játszanak a férfiakénál alacsonyabb gyakorisággal előforduló kockázati tényezők, a tanulmány írója arra is felhívja a figyelmet, hogy a fiatal nemzedékben a rizikófaktorok aránya emelkedő tendenciát mutat.

Az életmód, a táplálkozás, az egészségi állapot vizsgálatához szorosan kötődik *Spéder Zsolt* Szegény nők és férfiak című tanulmánya. A gazdag szakirodalomra épülő kutatás témáját tekintve ritkaságszámba megy, hiszen – mint ahogyan azt a szerző maga is említi – „a mi szegénységvizsgálatainkban a nemi hovatartozás nem vált központi kérdéssé”. Pedig hogy ez mennyire fontos, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a jelen kutatás, amely rámutat a szegénységgel és a nemek helyzetével kapcsolatos összefüggésekre, amelyek a szerző szerint még további vizsgálódásokat igényelnek. A nők és férfiak eltérő szegénység helyzetének elemzése során a nők szegénység helyzetét befolyásoló tényezők között első helyen említi a válást és a megözvegyülést, annak összes, néha ellentmondásos vonzatával együtt. (Az egyik felmérés szerint a gyermeküket egyedül nevelő anyák több mint fele válás után jobbnak ítélte meg a saját anyagi helyzetét, mint korábban a válás előtt.) Megtudhatjuk a felmérésből többek között azt is, hogy míg a szegény nők többsége egyedül, illetve gyermekeivel él, a szegény férfiak jórészt családban vagy családszerű együttélési formában élnek. A tanulmány olvasása során információt szerezhetünk a szegénységkutatás módszereiről, a szegénységben élő nők és férfiak élethelyzetéről, társadalmi státusukról, életszínvonaluk alakulásáról.

Bűnözésről és prostitúcióról szól *Fehér Lenke* írása, aki a tanulmány első felében arra vállalkozik, hogy ismertesse a női bűnözés nemi specifikumait, a nőknek a bűnelkövetésben való részvételét és arányait, valamint bűncselekmények áldozataivá válásának okait. Legrészletesebben a nők viktimizációjára tér ki, ahol a családon belüli erőszak sajátosságára is utal, ugyanakkor a munkahelyi és egyéb erőszakfajtákat nem vizsgálja, viszont felhívja a figyelmet arra, hogy a nők áldozattá válásának megelőzése összehangolt intézkedést igényel. Felvázolja a prostitúciót, napjaink „fejlett bűnözési üzletágát”, amely történetét, kialakulását tekintve komoly szakirodalommal rendelkezik. A prostitúció megítélése országonként, koronként változik: a tanulmányból megtudjuk, hogy jelenleg Magyarországon a büntetőpolitika a prostitúttal áldozatnak tekinti, akinek kizsákmányolása ellen következetes intézkedéseket kell tenni. *Fehér Lenke* rámutat arra, hogy a prostitúció és a hozzá kapcsolódó „élődsdi jellegű cselekmények” elleni fellépés többdimenziós (felvilágosítással, információs anyagokkal, oktatási programokkal egybekötött) megközelítést igényel.

A társadalmi beilleszkedés zavarainak témakörét bővíti *Elekes Zsuzsanna*, aki tanulmányában a deviáns viselkedési formák nemenkénti osztályozásával, valamint az eltérő drog-, alkohol- és gyógyszerfogyasztási szokásokkal foglalkozik. Vizsgálatai alapján nemcsak azt állapítja meg, hogy a női alkoholizmus száma egyre növekszik, hanem az is, hogy „az ivás és a nagyivás” a

magasabb végzettségűek körében meglehetősen gyakori. Meglepő eredményre jut az iskolai végzettség és az alkoholfogyasztás összefüggésének vizsgálatakor: nőknél a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségűekre jellemző a „nagyivás”, és míg mindez a férfiak körében az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél fordul elő nagy számban, nőknél igen magas a vezető és értelmiségi munkakörben dolgozók mértéktelen alkoholfogyasztása. Bár a felnőtt lakosság körében végzett kutatások alapján a női alkoholisták száma egynegyede a férfiakénak, felhívja a figyelmet arra, hogy ez az arány a jövőben drasztikusan változhat: a fiatal lányok körében végzett felmérések adatai szerint a lányok alkoholfogyasztása kezdi megközelíteni a fiúkét. Szintén aggodalomra ad okot az a tény, hogy jelentősen elterjedt a fiatalok körében a gyógyszerszedés, különösen a lányok nyúlnak gyakran legális szerekhez, elsősorban nyugtatókhoz. A tiltott drogfogyasztók kb. egyharmada nő. Elekes Zsuzsanna kiemeli, hogy nők körében nagyobb számban fordulnak elő pszichiátriai betegek, akik legtöbbször csak a betegségük előrehaladott állapotában kapnak megfelelő orvosi segítséget. Az öngyilkossági gyakoriságot tekintve, amelyben a férfiak – akár csak az alkohol- vagy drogfogyasztásban – jóval megelőzik a nőket, megfigyelhető, hogy az életkor előrehaladtával mindkét nem tekintetében nő azoknak a száma, akik önkéntesen vetnek véget az életüknek. A bemutatott adatok és vizsgálati eredmények több olyan problémára hívják fel a figyelmet, amelyek jogosan igénylik a szerző által alkalmazott nemek szerinti bontást és értékelést. A majdani kibővített, korszerűsített változatban jó lenne a devianciát, a mentális betegségeket nemzetközi összehasonlításban szemlélni, a tanulmányban említett számos hipotézis nyomon követni.

Ez az utóbbi óhaj persze az egész tanulmánykötetre vonatkozik. Ezt a könyvet kézbe venni is érdemes: az igényes borító Aba Bélát dicséri. Aki kinyitja és beleolvas, könnyen meggyőződhet arról, hogy a *Szerepváltozások* tudományos igénnyel összeállított és megszerkesztett, több esetben hiánypótló írásokat tartalmaz. Aki száraz statisztikai adathalmazok gyűjteményére számít, csalódnia fog, csakúgy, mint azok, akik a nők sanyarú sorsáról szóló beszámolókra vagy harcoss feministák sovíniszta álláspontjára kíváncsiak. Ez a könyv, ahogyan azt az alcíme is jelzi: Jelentés. Nőkről, nőknek és férfiaknak egyaránt. Jelentés tényszerűen, objektíven, szakmai tisztességgel, és mégis olvashatóan: múltból és jelenről, a jövőbeli folytatás ígéretével.

Bajnér Mária